

VZŤAH SPOLOČENSKEJ PSYCHOLÓGIE A IDEOLÓGIE

A. K. ULEDOV: Obščestvennaja psichologija i ideologija. MysI, Moskva 1985, 268 s.

Najnovšia monografia A. K. Uledova obsahovo nadväzuje na predchádzajúce autorove práce venované problematike spoločenského vedomia a duchovného života spoločnosti, vymedzeniu a skúmaniu sociologických zákonov, charakteristike spoločenských vzťahov a ďalším kľúčovým problémom historického materializmu. Vyčádzajúc z praktických požiadaviek súčasnej etapy socialistického vývinu a potreby ich teoretickej reflexie, ako aj z úloh nastoľovaných prebiehajúcim ideovým zápasom, autor sa v nej pokúša o širšie zachytenie dialektiky spoločenskej psychológie a ideológie. Svoje analýzy opiera o základné metodologické princípy, ako je sociálny determinizmus, konkrétne-historický prístup, princíp stránkosti a systémovosti. A. K. Uledov vyčleňuje tri hlavné roviny vzťahu ideológie a spoločenskej psychológie: 1. štruktúra spoločenského vedomia, 2. duchovná sféra spoločenského života, 3. spôsob života ľudí. Prekračuje tým vlastne doteraz prevládajúce skúmanie ideológie a spoločenskej psychológie v rámci štruktúracie spoločenského vedomia. Autor analyzuje sociálne a sociálnopsychologické mechanizmy vzťahu spoločenskej psychológie a ideológie na uvedených úrovniach a odhaľuje objektívne tendencie zbližovania týchto sfér spoločenského vedomia v podmienkach rozvinutého socializmu.

Prvá kapitola, zaoberajúca sa predovšetkým metodológiou skúmania vzťahu spoločenskej psychológie a ideológie, je napísaná v intenciách už publikovaných autorových názorov. A. K. Uledov sa tu opätovne prihovára za

mnohoaspektovú analýzu spoločenského vedomia, no súčasne je zásadne proti osobitnému vyčleňovaniu ontologického aspektu jeho skúmania. Zdôvodňuje to tým, že „skúmajúc vedomie ako vnútorný stav hmoty, *skúmaťme samotnú hmotu v jej rozmanitých prejavoch* a nie samostatnú existenciu [ontológiu] vedomia“ (s. 12). [podčiarkla R. K.] Ako je známe, názory na možnosť [aj potrebu] ontologického prístupu k skúmaniu vedomia sa v marxistickej literatúre podstatne líšia. Mohli by sme uviesť tak horlivých zastancov, ako aj nemenej horlivých odporcov tohto názoru. Lenže nie je účelom tejto recenzie sa meritórne zaoberať problémom vedomia. V tejto súvislosti by sme chceli iba pripomenúť Leninovo stanovisko, ktorý v *Materializme a empiriokriticizme* pri kritike J. Dietzgena osobitne zdôrazňoval, že „aj myšlienka, aj hmota sú »skutočné«, t. j. existujú... Nazvať však myšlienku materiálnou, značí urobiť chybný krok k popluteniu materializmu s idealizmom“ [Zobrané spisy, zv. 18, Bratislava 1983, s. 307]. Okrem toho sa nám zdá, že napokon aj sám autor pri charakteristike sociologického aspektu skúmania spoločenského vedomia implicitne predpokladá ontologický status vedomia, jeho reálnu existenciu. Ako by inak mohol hovoriť o procese reálneho fungovania, masového šírenia a realizácie ideí, názorov, predstáv a pod. v živote spoločnosti? Žeby ich považoval za rozmanité prejavy samej hmoty? Zrejme G. S. Arefievová v recenzii predchádzajúcej Uledovovej monografii *Duchovný život spoločnosti* [Filosofskije

nauki, 1981, č. 5, s. 164—168] nevyšlovi náhodou akceptabilný názor, že sociologický aspekt (ako ho charakterizuje Uledov) nie je nič iné, ako konkretizácia ontologickej stránky základnej filozofickej otázky vo vzťahu k spoločenskému životu.

Pri čítaní prvej kapitoly knihy vznikajú aj niektoré ďalšie otázky, ktoré by si podľa nášho názoru zaslúžili precíznejšie formulovanie, napr. otázka sociálnej podmienenosti vzťahu ideológie a spoločenskej psychológie, vymedzenia a obsahovej charakteristiky socialistického spoločenského vedomia a vedomia socialistickej spoločnosti. Diskutabilné sa javí autorovo striktné tvrdenie, že sociálnym základom rozčlenenia nediferencovaného spoločenského vedomia na ideológiu a spoločenskú psychológiu je vznik tried (s. 17). Nie je dostatočne zdôvodnené ani jeho úzke vymedzenie subjektívneho faktora iba ako určitých kvalít (vlastností) subjektu (s. 18).

Prejdime však k ďalšej kapitole, v ktorej sa autor sústredil na ozrejmienie vzťahu ideológie a spoločenskej psychológie ako korelatívnych sfér spoločenského vedomia. Spoločenskú psychológiu chápe ako stav vedomia sociálnych skupín a vyjadrenie ich postoja k skutočnosti. Je jednotou („zliatinou“) emocionálneho, racionálneho a vôľového komponentu vedomia. Ideológiu charakterizuje ako teoretické uvedomenie si skutočnosti cez prizmu sociálnych záujmov a ako sebauvedomenie triedy. V tomto zmysle jej špecifickými funkciami je svetónázorová funkcia a funkcia vyjadrenia i obhajoby základných triednych záujmov. Pri analýze vzájomného vzťahu a interakcie týchto sfér spoločenského vedomia Uledov súčasne ukazuje, ako sa v marxizme už od jeho vzniku venovala pozornosť skúmaniu spoločenskej psychológie ako duchovného fenoménu a akými pe-

ripetiami prešlo konštituovanie sociálnej psychológie ako špeciálnej vedy v ZSSR.

Za všeobecné kritérium štruktúracie spoločenského vedomia pokladá spoločenskú prax, ktorá vystupuje ako jednota ľudskej činnosti a spoločenských vzťahov. Uledov precizuje kategoriálny význam pojmov „vedenie“, „vedomie“ a „spoločenské vedomie“. Osobitnú pozornosť — podobne ako vo svojich predchádzajúcich prácach — venuje argumentácii nevyhnutnosti rozlišovať vedomie spoločnosti a spoločenské vedomie ako také duchovné fenomény, ktoré sa nezhodujú ani obsahovo, ani svojím rozsahom. O tejto otázke sa v marxistickej literatúre už viac rokov diskutuje (analogicky napr. diskusii o rozlišovaní socialistického spôsobu života a spôsobu života socialistickej spoločnosti). Uledovovo stanovisko k riešeniu tohto problému spočíva v podstate v tom, že vedomie spoločnosti chápe ako „duchovnú realitu v celom bohatstve a rozmanitosti ideí, názorov, predstáv, mienok atď., ktorá je vlastná spoločnosti v historicky konkrétnom časovom období“ (s. 47). Kategoriálny význam pojmu „spoločenské vedomie“ je určený predovšetkým jeho vzájomným vzťahom so spoločenským bytím. V duchovnej realite ako celku je spoločenské vedomie jej najpodstatnejším útvarom, tvorí „jadro vedomia spoločnosti“ (s. 50).

Je zrejmé, že väčšie jasno do týchto teoretických úvah a názorových diskrepancií by mohli vnieť konkrétne empirické zistenia zachycujúce realitu (aj skutočný stav nielen teoretického, ale najmä každodenného vedomia spoločnosti) s jej kladmi a zápormi, vystihujúce dialektiku vzniku nového (a to tak pozitívneho, ako aj negatívneho) v procese protirečivého spoločenského vývinu. Domnievame sa, že v prospech rozlišovania týchto kategórií hovoria nie-

len historické a filozofické argumenty, ale aj jeho metodologické a ideologické konzekvencie, ktoré by sa mali prednostne zohľadňovať, domýšľať a meritórne analyzovať. Pochopiteľne, že aj tu sa môžu prejavíť odlišné prístupy a interpretácie; dva z nich uviedla napr. G. S. Arefievová v spomenu-
tej recenzii Uledovovej knihy. Rozdielne riešenia nachádzame aj v našej filozofickej literatúre [napr. J. Mužík, V. Brychnáč, V. Čechák, R. Kopsová a i.).

Ďalšou úrovňou, na ktorej sa v knihe prezentuje vzťah spoločenskej psychológie a ideológie, a to prostredníctvom ideologických a sociálnopsychologických vzťahov, ako aj sociálneho a duchovného styku medzi ľuďmi, je duchovná sféra spoločenského života. Autor zdôrazňuje najmä význam ideologickej činnosti pri formovaní takých spoločenskopsychologických fenoménov ako verejná mienka, morálno-psychologická atmosféra, sociálne postoje, aktívna životná pozícia a pod. Osobitnú pozornosť venuje niektorým sociálnopsychologickým mechanizmom fungovania a realizácie procesov vzťahov a komunikácie medzi ľuďmi, a to sugescii, presvedčovaniu, napodobňovaniu, stereotypizácii a pôsobeniu autority. Poukazuje aj na komplex prostriedkov, metód a postupov, pomocou ktorých propaganda (a masové komunikačné prostriedky vôbec) sa môže podieľať na formovaní socialistického vedomia a uvedomenia ľudí. Zdôrazňuje najmä tie sociálnopsychologické zákonitosti, o ktoré sa má propagandistická práca opierať, aby splnila svoje imanentné funkcie a aby bola maximálne účinná.

Vo svojej monografii sa A. K. Uledov pokúsil aj o isté zovšeobecnenie doterajších filozofických a sociologických bádanií problematiky spôsobu života, preferoval pritom jeho sociálnopsychologické a ideologické aspekty a charakteristiky. Svoje závery sfor-

muloval celkom jednoznačne: „Aký je spôsob života ľudí, taký je aj spôsob ich myslenia, také sú ich názory a duševné stavy, sociálne zamerania a životné postoje a pod. Spôsobu života sociálnych subjektov zodpovedá aj ich duchovný svet, v ktorom sa ideologické a sociálnopsychologické fenomény prezentujú v nerozlučnej jednote“ [s. 245], utvárajú celostný stav vedomia sociálnych subjektov. V tomto zmysle autor správne charakterizuje kolektivismus, humanizmus a optimizmus ako ideologicko-psychologické útvary, ktoré na úrovni socialistického spôsobu života existujú spoloču. Podnetné myšlienky obsahuje autorova inšpirujúca analýza psychologicko-ideologických regulátorov životnej aktivity ľudí, ktorými sú najmä sociálne normy, tradície a verejná mienka.

Záverečnú kapitolu knihy autor venoval vystihnutiu niektorých tendencií zbližovania ideológie a spoločenskej psychológie v podmienkach rozvinutého socializmu, ktorých objektívnym predpokladom je sociálna celostnosť socialistickej spoločnosti. Prejavom týchto tendencií je podľa jeho názoru rast vzájomného ovplyvňovania ideológie a spoločenskej psychológie, ich obsahové a funkčné vzájomné prelínanie a obohacovanie. Tak napr. princípy internacionalizmu, humanizmu, kolektivismu a pod. sa stávajú nielen racionálnymi, ale aj emocionálnymi útvarmi, dotýkajú sa nielen vedomia, ale aj citov ľudí. Preto ich nemožno zahrňovať výlučne do ideológie alebo do spoločenskej psychológie. Na margo uvedených tendencií sa žiada poznamenať aspoň toľko, že sám termín *zbližovanie* sa nám v tomto kontexte javí ako vágny, zastierajúci skutočnú obsahovú špecifickosť ideológie a spoločenskej psychológie ako dvoch rozličných zložiek (stavov) spoločenského vedomia, ktorú (teda špecifickosť) neodstraňuje ani

smerovanie socialistickej spoločnosti k väčšej sociálnej homogenite.

Na záver treba vyzdvihnúť cieľavedomé autorovo úsilie — napriek užšie zvolenej téme — upozorniť na viaceré otvorené (resp. diskutabilné) problémy v teórii spoločenského vedomia vôbec, prezentovať na základe dôkladnej znalosti rozsiahlej pramennej literatúry rozdielne prístupy a riešenia tak kľúčových, ako aj niektorých partiálnych otázok, v konfrontácii rozličných stanovísk hľadať optimálnej-

šiu cestu riešenia nastolených problémov. Je zrejmé, že autorovo kritické konštatovanie, že dnes v ZSSR zjavne prevláda skúmanie individuálneho a skupinového (kolektívneho), a nie spoločenského vedomia — vedomia veľkých pospolitostí ľudí, platí v plnom rozsahu aj pre našu filozofickú produkciu. Monografia A. K. Uledova prináša viac podnetov pre našich filozofov aj sociológov už tým, že inšpiruje k dialógu.

Raisa Kopsová

DIALEKTIKA OSOBNOSTI A INDIVIDUALITY

I. I. REZVICKIJ: Ličnosť, individualnosť, obščestvo. IPL, Moskva 1984, 141 s.

Monografia I. I. Rezvického, ktorá vyšla pod uvedeným názvom, tematicky nadväzuje okruhom skúmaných problémov na doterajšie autorove publikované práce. Zaoberá sa v nej problémami ako sú pojem, podstata a hranice individuality a individualizácie, akú úlohu zohráva individualizácia, individuálny prístup v sociálnom poznaní a riadení, v akom vzťahu je navzájom individuálne a sociálne v živote človeka, akú úlohu zohráva socializácia a individualizácia pri formovaní a rozvoji osobnosti, ako sa prejavuje dialektika individuálneho a sociálneho v jednotlivých sférach spoločenského života, v praxi, vo vede, umení, morálke atď. Keď I. I. Rezvickij odpovedá na tieto málo prebádané otázky, zároveň objasňuje najzávažnejšie tézy marxisticko-leninskej vedy o človeku a spoločnosti, ktoré majú principiálny význam v podmienkach zdokonaľovania rozvinutého socializmu. Ako sám autor zdôrazňuje, aktuálnosť problematiky individuality v súčasnosti je spojená s objektívnymi tendenciami historického rozvoja, ktoré zahrnujú vlastnú podstatu človeka (s. 3).

V posledných desaťročiach sa v sovietskej literatúre, a taktiež v literatúre ostatných socialistických krajín, objavili publikácie, ktoré sa vo väčšej či menšej miere zaoberajú filozofickým aspektom individuality. Zo sovietskych autorov sú známe práce V. P. Tugarinova, G. M. Gaka, B. G. Ananieva, E. A. Klimova, M. Ja. Kornejeva, A. G. Myslivčenko, M. S. Kagan, L. P. Bujevovej, V. A. Jadova, G. L. Smirnova, A. N. Krasina, O. N. Krutovovej, K. A. Abuľchanovovej-Slavskej a i.

Problematika individualizácie ako samostatná filozofická problematika nebola doteraz samostatne rozpracovaná.

V tejto knihe sú ďalej rozvinuté autorove myšlienky obsiahnuté už v práci *Filosofskie osnovy teorii individualnosti*, ILU, Leningrad 1973. Recenzovaná práca je venovaná predovšetkým teoreticko-metodologickým otázkam, sociálno-filozofickej problematike individualizácie.

Tak ako aj vo svojej predchádzajúcej práci autor v úvode svojej knihy rozoberá problematiku individualizácie, a to z hľadiska jej historické-